

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2025.58.235>

УДК 32:502/504]:338.43((ЄС)+(477))

JEL: O13, Q18

Попова О. Л., докторка економічних наук, професорка,
головна наукова співробітниця відділу форм і методів гос-
подарювання в агропродовольчому комплексі,

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2642-9393>

Scopus Author ID:

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57220510315>

Web of Science ResearcherID

<https://publons.com/researcher/3327108/olha-popova/>

e-mail: olgpomail@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКИ ЗЕЛЕНОГО КУРСУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЄС: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано ускладнення з 2000-х років і спрощення у 2022–2025 рр. Зеленого курсу Спільної аграрної політики ЄС – від одноразових екологічних заходів, до стимулювання реалізації еколого-кліматичних заходів у «пакеті» економічної підтримки за схемами перехресної відповідності та посиленої умовності до добровільної участі фермерів у екосхемах. Узагальнено пропозиції Європейської Комісії щодо встановлення умов для підтримки фермерів із фонду САП ЄС у новому програмному періоді 2028–2034 рр., а саме: перехід до захисних практик і аг-

Ц и т у в а н н я: Попова О. Л. Еволюція політики Зеленого курсу в аграрному секторі ЄС: уроки для України. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2025. Вип. 58. С. 235–258. <https://doi.org/10.15407/ingedu2025.58.235>

© Видавець Державна установа "Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України", 2025.

Це стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2025. Вип. 58

роекологічних та кліматичних дій, які стимулюватимуть фермерів до відповідних методів господарювання.

Систематизовано відступи від визначених аграрних і екологічних вимог до ведення сільського господарства у ЄС за період 2022–2025 рр. у зв'язку з необхідністю продовольчого забезпечення за умов війни в Україні та для зменшення адміністративного навантаження на фермерів. Відступи є політичним компромісом, виправданим спрощенням і дерегуляцією доволі високого рівня екологічних правил для фермерів у рамках САП ЄС.

Оцінено стан правової відповідності деяких агроєкологічних норм України та ЄС і обґрунтовано пропозиції щодо імплементації окремих з них – як пріоритетних – у національну аграрну політику і практику.

Ключові слова: Зелений курс, агроєкологічні вимоги, Спільна аграрна політика (САП) ЄС, схема перехресної відповідності, схема посиленої умовності, спрощення правил.

Popova Olga

EVOLUTION OF THE GREEN DEAL POLICY IN THE EU AGRICULTURAL SECTOR: LESSONS FOR UKRAINE

The complications of the EU Common Agricultural Policy's Green Deal since the 2000s and its simplification in 2022–2025 have been analyzed – from one-off environmental measures to incentivizing the implementation of eco-climate measures within «packages» of economic support through cross-compliance and enhanced conditionality schemes, and finally to farmers' voluntary participation in eco-schemes. The European Commission's proposals for setting conditions for supporting farmers from the EU CAP fund in the new programming period of 2028–2034 are summarized, specifically the transition to protective practices and agroecological and climate actions that will encourage farmers to adopt appropriate management methods.

Derogations from defined agricultural and environmental requirements for farming in the EU during 2022–2025 are systematized. These derogations were necessitated by wartime food security needs in Ukraine and to reduce the administrative burden on farmers. The derogations represent a political compromise, justified as a

simplification and deregulation of the relatively high level of environmental rules for farmers under the EU CAP.

The state of legal compliance between certain agroecological standards in Ukraine and the EU is assessed, and proposals for implementing some of them as priorities into national agricultural policy and practice are substantiated.

Keywords: *Green Deal, agroecological requirements, EU Common Agricultural Policy (CAP), cross-compliance scheme, enhanced conditionality scheme, simplified rules.*

Посилення екологічної компоненти сталого розвитку у рамках Спільної аграрної політики (САП) ЄС відбувалося з початку 90-х років аж до апогею – схвалення Європейського Зеленого курсу (ЄЗК) від 2019 р. з його складовими Стратегіями «Від ферми до виделки», «Біорізноманіття до 2030 року» та інших. Це здійснювалося у контексті реалізації концепції сталого розвитку, визнаної світовою спільнотою домінантною для цивілізаційного розвитку на ХХІ століття (Конференція ООН з довкілля і розвитку, 1992 р.). Європейський Союз відповідно до загальносвітових цілей сформував того часу свою стратегію сталого розвитку («Agenda-2000» від 1997 р., Настанови щодо сталого розвитку сільського господарства від 1999 р.) й інтегрував засади сталості у подальших реформах САП ЄС. Нинішні полікризи у світі, зокрема збройна агресія проти України, дещо послабили вектор Зеленого курсу.

Постановка проблеми. На програмний період 2023–2027 рр. САП ЄС концентрується на трьох екологічних цілях – діях щодо зміни клімату, турботі про довкілля, збереженні ландшафтів і біорізноманіття – із загальних 10 ключових цілей. Проте мають місце відступи від визначених зелених завдань і стандартів через вплив зовнішніх чинників (збройна агресія проти України з 2022 р. загострила питання продовольчого забезпечення населення) і внутрішніх (протести фермерів через зниження доходів і зарегульованість господарювання). Ці відступи є політичним компромісом, це не можна класифікувати як інволюцію Зеленого курсу. Відбувається перехід від сильної сталості до слабкішої (як відомо, можуть бути різні рівні сталості), проте залишається основоположним вектор зеленої трансформації аграр-

ної економіки ЄС. Відповідно прагнуть підводити до цього і країни-партнери.

У Пропозиції Європейської комісії (ЄК) щодо Регламенту ЄС зі встановлення умов для реалізації підтримки САП на період з 2028 по 2034 р. записано, що спрощення є всеосяжним пріоритетом з метою зменшення навантаження та надмірної складності для фермерів, а також надання переваги швидкості та гнучкості їх фінансової підтримки.

Дехто з українських фахівців аграрної економіки на тлі певних відступів ЄС від Зеленого курсу схильний акцентувати на необхідності відходу від принципів сталого аграрного розвитку в Україні, від екологічних завдань на користь більш прагматичних цілей – продовольчого забезпечення, зростання конкурентоспроможності сільгоспвиробників за складних умов повномасштабної війни. Це, на думку авторки, не виправдано, оскільки рівень агроекологічних правил, які реалізували українські виробники при веденні сільського господарства, є значно нижчим, ніж це було і є нині в рамках САП ЄС. Тим більше не вдасться відійти від Зеленого курсу, оскільки наразі Україна має демонструвати готовність і працювати над імплементацією встановлених європейських правил у національну політику і практику на шляху євроінтеграції.

Отже, **мета статті** – здійснити історичний «зріз» правил/вимог САП ЄС щодо Зеленого курсу сільського господарства, оцінити викристалізацію цих правил і їх включення у схеми фінансової підтримки фермерів, узагальнити їх бачення у ЄС після 2027 р., для того щоб на основі порівняльних оцінок обґрунтувати уроки для вираженої імплементації окремих з них як пріоритетних в Україні. Дослідження еволюції Зеленого курсу САП – від поступового ускладнення правил/вимог до їх спрощення, доволі високої регуляції до дерегуляції, від централізації повноважень до децентралізації із наданням більших можливостей країнам – членам ЄС – дасть змогу сформулювати ключові завдання та механізми аграрної політики і практики, щоб українському аграрному сектору вдалося вписатися в рамки зелених орієнтирів і вимог САП на шляху інтеграції в ЄС, відстоюючи у перемовинах специфіку і нагальні потреби вітчизняного сільського господарства.

Аналіз досліджень і публікацій. Вітчизняна наука має вагомий напрацювання теоретико-методологічного характеру за тематикою сталого екологобезпечного розвитку агропродовольчої системи з урахуванням засад ЄС (В. Трегобчук [1], О. Шубравська [2], Л. Молдаван [3], Т. Зінчук [4], С. Кваша [5]), сталого сільського розвитку (В. Юрчишин [6], О. Бородіна [7], І. Прокопа [8], О. Павлов [9]). Науковий інтерес авторки статті уже тривалий час становить проблематика сталого (соціально-економічно-екологічно збалансованого) розвитку аграрної сфери, зокрема на шляху Зеленого курсу євроінтеграції [10; 11].

Зарубіжні дослідники позиціонують як ефективність Зеленого курсу САП ЄС, так і обґрунтовують його негативні аспекти. І. Рас та ін. [12] висловлювали занепокоєння щодо здатності реформованої САП відповідати цілям ЄЗК після 2021 р., незважаючи на те, що реформа посилювала екологічний вектор розвитку сільського господарства. Було занепокоєння щодо узгодженості між національними стратегічними планами країн – членів ЄС та цілями САП щодо клімату та збереження біорізноманіття, оскільки децентралізація могла призвести до послаблення вимог. L. Ferraris доводив ренаціоналізацію аграрної політики ЄС при децентралізації [13]. S. Barral та C. Detang-Dessendre зазначали, що ЄК не проаналізувала потенційні негативні економічні наслідки Зеленого курсу; потрібні адекватна політика, яка допоможе цілеспрямованій трансформації агропродовольчих систем стати прийнятною і керованою, а також діалог щодо її обмежень і критики [14].

Наскільки заплановане реформування САП після 2027 р. виявиться успішним, залежить від того, чи вважає суспільство за потрібне, щоб сільгоспвиробники дотримувалися екологічно відповідальних практик, і чи готове воно за це платити, як підсумовує P. Zwaan [15].

Методологічні аспекти. Гіпотеза дослідження полягала у виявленні змістовної послідовності екологізації («позеленіння» курсу) за періодичних реформ САП ЄС. Хоча термінологія щодо підходів і схем змінювалася у кожному новому програмному періоді – cross-compliance, greening, agri-environment, agri-environmental conditionality, змушуючи дослідників і практиків ретельно вивчати їх сутність, відслідковувати у них спільне і відмінне, проте очевидним є основоположний агроекологічний

вектор, у рамках якого посилювалися агроекологічні вимоги до ведення сільського господарства. І особливо зі схваленням ЄЗК від 2019 р. Проте з 2022 р. відбувалося послаблення цих вимог (у відповідь на звернення країн-членів та згідно з Регламентом ЄС 2024/1468) і становило інтерес виявити їх бачення Єврокомісією у програмному періоді з 2028 р. Це *по-перше*.

По-друге, історичний зріз правил САП ЄС щодо Зеленого курсу сільського господарства і відповідності їм в Україні важливий у контексті просування по шляху євроінтеграції. Наразі очікується звіт ЄК із рекомендаціями для подальшої імплементації законодавства ЄС у правову систему України за результатами завершеного скринінгу українського законодавства за розділом 11 «Сільське господарство та розвиток сільських територій». Уже напрацьовується переговорна позиція України для подальших перемовин щодо вступу в ЄС. Становили інтерес оцінки стану правової відповідності агроекологічних норм України і ЄС та пропозиції щодо імплементації європейських підходів, що містяться у статті.

По-третє, для України, яка просувається по шляху євроінтеграції за важких умов війни, доцільно виважено формувати свою переговорну позицію з ЄС, розраховувати потенціал і час для імплементації тих чи інших засад САП. Так, європейські фахівці рекомендують українським сільськогосподарським виробникам запроваджувати засади САП якнайшвидше, незважаючи на складні умови війни і повоєнної відбудови, щоб європейські фермери та інвестори бачили ті ж самі рамкові умови ведення господарства, що й у ЄС [16]. Водночас заступник голови Всеукраїнської аграрної ради застеріг від поспішного прийняття вимог ЄС в аграрному секторі, оскільки це може мати негативні наслідки для українських виробників; потрібно обговорювати, аналізувати, і при імплементації перехідний етап має становити не менше десяти років, щоб можна бачити, як реформується ЄС, й у разі змін теж змінити законодавство [17].

Від окремих екологічних заходів → перехресної відповідності → посиленої умовності → до захисних практик

З початку екологізації фермерам надавалася фінансова підтримка за реалізацію окремих екологічних заходів, зокрема таких:

– виведення з сільськогосподарського обороту еродованих земель. Фермерам компенсували часткову втрату доходів від виведення і додаткові витрати на догляд за цими землями (недопущення забур'янення, залуження, створення на цих землях культурних пасовищ, лісонасаджень);

– скорочення використання агрохімічних засобів (мінеральних добрив і пестицидів). Фермерам виплачували комунітарну дотацію на гектар, стимулюючи екстенсивне землеробство;

– ведення органічного сільського господарства. Надавалася допомога у перехідний період, для сертифікації тощо;

– господарювання у регіонах, що мають обмеження для ведення сільського господарства. Екологічна допомога фермерам у регіонах з менш вигідними умовами (less-favored areas) надавалася для ведення господарства, до яких відносять гірські регіони та з іншими проблемами – депопуляцією, північні та екологічно вразливі регіони [18].

З часом у САП ЄС підтримку екологічних заходів включили до схеми перехресної відповідності (cross-compliance; інші варіанти перекладу – взаємне дотримання зобов'язань, екообумовленість) між субсидюванням фермерів з європейських та національних фондів і виконанням ними встановлених вимог. Субсидії фермерам надавалися лише за умови дотримання ними ряду мінімальних вимог до господарювання – раціонального використання ґрунту, захисту довкілля, якості продуктів харчування і належного утримання худоби. Схема перехресної відповідності була однією з найважливіших реформ САП ЄС.

Рис. 1. Посилення екологічних векторів розвитку сільського господарства за підтримки САП ЄС

Джерело: побудовано авторкою.

Оновлену схему перехресної відповідності представлено у Регламенті (ЄС) № 1306/2013 щодо фінансування, управління та моніторингу Спільної аграрної політики. Cross-compliance становили обов'язкові вимоги щодо ведення господарства (statutory management requirement, SMR; іще перекладаються як базові вимоги до управління підприємством), згідно з законодавством ЄС, і стандарти належних аграрних та екологічних умов (standards for good agricultural and environmental condition of land, GAEC), що встановлювалися на національному рівні правовими актами держав-членів. Стандарти GAEC застосовувалися у САП ЄС у декількох програмних періодах (термін програмного періоду у ЄС становить, як правило, сім років). У період 2014–2020 рр. підтримувалася схема зелених платежів (greening), яка стосувалася диверсифікації культур (відповідає вимозі дотримання сівозміни), утримання постійних пасовищ, формування екологічних зон із консервацією частки земель для збереження біорізноманіття та елементів ландшафту. Її підходи перебували в основі стандартів належних сільськогосподарських та екологічних умов GAEC.

Згідно з Регламентом (ЄС) № 2021/2015 [19] підвищено вимоги перехресної відповідності (зокрема, додано кількість стандартів GAEC до 9 одиниць) і оновлену схему визначено як посилену умовність/кондиціональність (enhanced conditionality; conditionality; від лат. *conditio* – умова; *conditionalis* – що має певні умови; заснований на домовленості). Вона реалізується у нинішньому програмному періоді 2023–2027 рр. і має на меті сприяти розвитку сталого сільського господарства, визначаючи вищий рівень вимог та ефективніші дії порівняно з САП 2014–2020 рр. Фінансову підтримку із фондів САП дедалі більше спрямовують не лише для екологічних, а й для кліматичних покращень. Посилена умовність полягає в тому, щоб заохотити фермерів дотримуватись високих стандартів ЄС щодо охорони здоров'я та добробуту населення, рослин і тварин, збереження клімату та біорізноманіття.

Фінансово стимулюючи фермерів реалізувати соціально-екологічні вимоги «в пакеті» підтримки, схеми перехресної відповідності (2014–2020 рр.) і посиленої умовності (2023–2027 рр.) забезпечують подвійний (для аграрної економіки та екології) і навіть потрійний виграш (для соціального, економічного, екологічного стану фермерських господарств і суспільства загалом)

від наданих з фондів САП ЄС і державами-членами коштів для підтримки цілеспрямованої екологічно-кліматичної діяльності фермерів [20; 21].

У ЄС після 2027 р. із метою спрощення умовності пропонують скасувати стандарти належних аграрних і екологічних умов GAEC, передбачають посилити стимули для фермерів з метою впровадження ними аграрних практик щодо здоров'я ґрунтів, сприяння клімату, управління водними ресурсами, збереження біорізноманіття. Стандарти GAEC, як пропонують, будуть замінені захисними практиками (protective practices), ці практики ураховують зміст стандартів GAEC, які тривалий час позиціонувалися у рамках САП ЄС і дотримувалися фермерами при веденні сільськогосподарської діяльності.

Згідно з Пропозицією щодо Регламенту ЄС, що встановлює умови для реалізації підтримки Спільної аграрної політики на період з 2028 по 2034 рр. [22], запроваджуватиметься система управління фермерським господарством (farm stewardship) як вимога для отримання фінансової підтримки фермерів від ЄС і з національних бюджетів. Ця система включатиме мінімальні вимоги щодо екологічних умов (правила управління фермою – SMR, їх 11 один., як і було раніше) та соціальних умов (їх 3 один.), а також захисні практики (їх три типи) щодо ґрунтів та річок з метою забезпечення їх забруднення.

Таким чином, правила/вимоги щодо належного агроєкологічного ведення сільського господарства у рамках САП ЄС постійно реформують, змінюють назви та оновлюють, проте еколого-кліматичні умови – посилені чи послаблені – усе таки залишаються ключовими засадами САП. І їх потрібно врахувати та імплементувати в аграрну політику і практику України, яка прагне інтегруватися в ЄС.

Від агроєкологічних схем → екосхем → до агроєкологічних та кліматичних дій

Агроєкологічні схеми (agri-environment schemes) у ЄС були введені з 1992 р. та особлива увага приділялася їм після прийняття Регламенту (ЄС) № 1257/1999 щодо підтримки розвитку села Європейським сільськогосподарським гарантійним фондом. У розділі VI у статті 22 Регламенту визначено підтримку методів сільськогосподарського виробництва, спрямованих на захист дов-

кілля та збереження сільської місцевості (agri-environment)¹, у статті 23 йдеться про особливості агроекологічних зобов'язань (agri-environmental commitments). Згідно з цим Регламентом, упровадження агроекологічних схем стало обов'язковим для фермерів у країнах – членах ЄС. Це був «соціальний контракт» між європейськими фермерами і їх урядами про те, що ЄС і уряди країн платять фермерам за виробництво специфічних суспільно важливих товарів, суспільних благ. Для одержання підтримки в рамках цих схем фермери брали зобов'язання дотримуватися визначених агроекологічних методів ведення сільського господарства, що відрізнялися від базової «хорошої практики сільського господарства», перевищували встановлені мінімальні вимоги до господарювання та сприяли збереженню і розвитку сільського середовища, структури виробництва, краще пристосованої до умов місцезнаходження. Агроекологічні схеми поглинали вагому частку виділених коштів за напрямом підтримки сільського розвитку (на рівні 27% [23]); майже п'ята частина сільськогосподарських земель ЄС була охоплена агроекологічними угодами.

У рамках агроекологічних схем підтримувалися такі напрями:

- сприятлива для навколишнього середовища екстенсифікація сільського господарства, скорочення використання мінеральних добрив і пестицидів, зменшення стада худоби;
- регулювання використання землі з метою збереження ґрунту, а також пасовищ з низькою інтенсивністю використання;
- інтегроване управління процесами у фермерському господарстві (удобрення, захист рослин тощо) і органічне сільське господарство;
- збереження сільських ландшафтів, пейзажів та їхніх історичних особливостей;
- виробництво біопалива як джерела відновлюваної енергії;
- збереження біорізноманіття;
- лісонасадження на сільськогосподарських землях.

¹ Термін «агроекологія» увійшов в активний міжнародний дискурс як специфічний комплексний підхід до управління агропродовольчими системами, наукова дисципліна і громадський рух. Загальновідомим є визначення агроекології, здійснене ФАО, та виокремлення її компонентів. Агроекологічні зобов'язання (agri-environmental commitments) фермерів у рамках САП ЄС були унормовані дещо раніше і, очевидно, певною мірою враховані при формуванні концепту агроекології.

Дещо раніше та особливо після схвалення і ратифікації більшістю країн світу Паризької угоди від 2015 р. (міжнародної угоди в рамках Конвенції ООН про зміну клімату), метою якої стало скорочення викидів парникових газів та боротьба з глобальним потеплінням, посилювалися кліматичні вимоги та впроваджувалися відповідні агроекологічні й кліматичні схеми. Ще більше кліматичний аспект сільського господарства став позиціонуватися після схвалення Європейського Зеленого курсу від 2019 р., основними векторами якого є декарбонізація (скорочення викидів парникових газів) і досягнення кліматичної нейтральності (балансу викидів і поглинання цих газів).

У САП ЄС на програмний період 2023–2027 рр., базуючись на досвіді функціонування агроекологічних схем у попередньому періоді, визначено оновлений підхід – добровільну участь фермерів у екосхемах, і за виконання еколого-кліматичних заходів понад мінімальні вимоги (вони реалізуються фермерами у рамках посиленої умовності) їм гарантується фінансова винагорода. Країни – члени ЄС визначили екосхеми у своїх Національних стратегічних планах (НСП) САП на 2021–2027 рр. для стимулювання участі у них фермерів, які застосовують сільськогосподарські методи, сприятливі для клімату і довкілля. Перелік визначених екосхем нараховував понад 160 од., і стосуються вони збереження ґрунту, органічного землеробства, захисту біорізноманіття, розширення постійних пасовищ, водно-болотних угідь, посівів проміжних культур, точного землеробства, обмеження ерозії ґрунту, покращення управління водними ресурсами, утримання пасовищ, залісення тощо. Екосхеми включають закладення живоплотів або насаджень дерев між полями, вирощування бобових культур, використання покривних культур, утримання боліт і торфовищ, лісонасаджень тощо.

Порівнюючи агроекологічні схеми, які функціонують більш тривалий час, і екосхеми, які реалізуються у рамках САП ЄС у періоді 2021–2027 рр., видно, що вони часто схожі за змістом, мають однакове спрямування ведення сільського господарства для цілей збереження природних агровиробничих ресурсів, захист довкілля, кліматоорієнтованість. Екосхеми становлять 25% бюджету, який спрямовується на прямі платежі фермерам у рамках САП ЄС, а агроекологічні схеми – 35% фінансування розвитку сільських територій. Так триватиме до кінця 2027 р.

Згідно з Пропозицією щодо Регламенту, що встановлює умови для реалізації підтримки Спільної аграрної політики на період з 2028 р. по 2034 р., після 2027 р. ітиметься про агроекологічні та кліматичні дії як інструмент стимулювання додаткових зусиль фермерів у сфері захисту природних ресурсів і довкілля. Цей інструмент, як зазначається у Пропозиції, об'єднає багато нинішніх екосхем та агроеко- й кліматичних зобов'язань (agri-environment-climate), відбудеться значне скорочення схем у прямих платежах; для фермерів це будуть добровільні зобов'язання і участь. Може бути надана підтримка агроекологічних та кліматичних дій у кількох сферах – як захист якості води, пом'якшення наслідків зміни клімату, здоров'я та благополуччя тварин, раціональне використання та освоєння генетичних ресурсів.

Таким чином, загалом структура фінансової підтримки агро-екологічних та кліматичних дій, які впроваджуються фермерами, зберігається у реформованій САП ЄС, змінюються лише конкретні вимоги і коригуються підходи.

Децентралізація повноважень у рамках САП ЄС на користь країн-членів

Децентралізація з упровадженням національного стратегічного планування для усієї САП започаткована у нинішньому програмному періоді 2023–2027 рр. Кожна країна – член ЄС розробила Національний стратегічний план САП, у якому, орієнтуючись на окреслені спільні цілі САП ЄС, обрала заходи, які найбільш ефективні для досягнення цілей у своїй країні, установила цільові значення та контрольні показники, обрала інструменти із запропонованого набору, розподілила фінансові ресурси на заходи пропорційно встановленим цілям. Оскільки на цей період передбачено потужний екологічний блок САП ЄС – три цілі із 10 стосувалися екології, тож країни-члени визначили у своїх НСП відповідні завдання і заходи для досягнення цілей, у тому числі екосхеми, щоб стимулювати фермерів застосовувати агроекологічні та кліматичні практики. Кожен НСП був схвалений Єврокомісією, щоб гарантувати узгодженість із європейськими цілями.

З 2027 р. кожна країна – член ЄС розроблятиме План національного та регіонального партнерства, згідно з Пропозицією щодо Регламенту зі встановлення умов для реалізації підтримки САП ЄС на період з 2028 р. по 2034 р. Невід'ємною його складо-

вою буде еколого-кліматичний блок заходів для належного ведення сільського господарства, включаючи перелік захисних практик, агроекологічних і кліматичних дій, екосхем. Цей об'єднаний план забезпечуватиме узгодження програм, що відображають національні та регіональні потреби і водночас підтримуватиме спільні пріоритети ЄС. Єдиний фінансовий конверт для кожної держави-члена дозволить ефективно розподіляти фінансування та за необхідності гнучко перерозподіляти кошти.

Від двох фондів → до інтегрованого фонду фінансування САП ЄС після 2027 р.

Засадами САП було і залишається забезпечення конкурентоспроможності і сталого багатофункціонального розвитку сільського господарства, що також слугує процвітанню сільських територій. Реформування САП з 80-х років минулого століття мало за мету інтегрувати аграрну стратегію у більш широкий контекст сільського розвитку (покращення умов життєдіяльності сільських жителів і розвитку сільських територій). Згідно з «Agenda-2000» від 1997 р. [24], що надавала бачення майбутнього ЄС на початку XXI століття, з метою досягнення необхідних структурних коригувань щодо ринкових режимів і політики сільського розвитку було спрямовано САП за двома напрямками, фінансовими блоками:

– ринкова політика («first-pillar support», тобто перший стовп). Включає фінансову підтримку заходів, призначених для регулювання ринку, і прямі платежі фермерам;

– розвиток сільських районів («second pillar», тобто другий стовп). Стосується підтримки заходів із розв'язання проблем сільського розвитку і заохочення фермерів вести багатофункціональне сільське господарство.

Відповідно до виокремлених напрямів/блоків САП згідно з Регламентом (ЄС) № 1290/2005 від 2005 р. щодо фінансування САП було створено два фонди [25], і вони були збережені й на програмний період 2021–2027 рр. [26]:

– Європейський сільськогосподарський гарантійний фонд (European Agricultural Guarantee Fund, EAGF) – для фінансування ринкових заходів;

– Європейський сільськогосподарський фонд розвитку села (European Agricultural Fund for Rural Development, EAFRD) – для фінансування програм сільського розвитку.

Визнається, що фінансування із зазначених двох фондів САП має складні правила щодо переказів, існують окремі набори правил для кожного фонду, закріплені напрями підтримки фермерів, які чітко фінансуються з того чи іншого фонду. З метою спрощення фінансування декларується, що після 2027 р., згідно з Пропозицією щодо Регламенту, що встановлює умови для реалізації підтримки ЄС Спільної аграрної політики на період з 2028 по 2034 рр., інтегруються заходи з поточної структури двох фондів – EAGF і EAFRD. Єдиний фонд, узгоджуючи інструменти САП для цілей конкурентоспроможності, стійкості, інновацій та сталого розвитку сільського господарства, дозволить працювати спільно для досягнення кращих результатів, забезпечувати більше гнучкості та спрощення в управлінні підтримкою як для фермерів, так і для урядів країн – членів ЄС. На підтримку доходів сільського господарства буде спрямовано як мінімум 293,7 млрд євро з асигнувань Фонду національного та регіонального партнерства.

Послаблення агроекологічних вимог до ведення сільського господарства у ЄС через війну і протести фермерів

За період 2022–2025 рр. у зв'язку з необхідністю збільшення потенціалу сільськогосподарського виробництва ЄС для продовольчого забезпечення за умов, що змінилися через масштабну збройну агресію проти України, і для зменшення адміністративного тягаря на фермерів через їхні протести були унормовані відступи від визначених правил щодо аграрних і екологічних умов ведення сільського господарства. Йдеться, зокрема, про стандарти GAEC, які були інструментами регулювання у рамках схеми перехресної відповідності (обов'язкові для фермерів з 2005 р.) і схеми посиленої умовності у програмному періоді 2023–2027 рр. у рамках САП ЄС.

Більшість стандартів GAEC зазнали істотних змін у бік послаблення вимог згідно з Регламентом ЄС 2024/1468 про внесення змін у діючі схеми підтримки фермерів [27]. Зокрема, це стосується такого:

– відмінено вимогу відведення частки орних земель під необроблювані угіддя для збереження біорізноманіття;

- пом'якшено вимоги щодо управління обробітком ґрунту, мінімального ґрунтового покриття, дотримання сівоzmіни;

- відступи від вимог щодо утримання постійних пасовищ і їх оранки для відновлення.

Не зазнали змін вимоги двох стандартів GAEC, а саме щодо заборони спалювання стерні та влаштування захисних смуг вздовж водотоків. Урядам країн – членів ЄС надано можливості більшої гнучкості щодо встановлення певних агроекологічних вимог з урахуванням агрокліматичних умов і специфіки сільсько-го господарства.

Таким чином, відбулася корекція та адаптація Зеленого курсу до практичних та політичних реалій, однак зберігаються ключові елементи з меншим рівнем амбіцій у сфері екологічних реформ. Хоча є підстави констатувати певне зміщення акцентів з доволі жорстких екологічних стандартів на забезпечення продовольчої безпеки, стабільності доходів фермерів, їх конкурентоспроможності, проте очевидним є й те, що зазначені позиції можуть бути стійкими у довготривалому періоді лише за виваженої збалансованості розвитку на засадах сталості й екологобезпечності.

Стан правової відповідності агроекологічних норм України і ЄС та пропозиції щодо імплементації європейських підходів

Єврокомісія у Звіті щодо спроможності України виконувати зобов'язання членства в ЄС від лютого 2023 р. оцінила адаптацію національного законодавства до права ЄС за кластером 5 «Ресурси, сільське господарство та згуртованість» за найнижчим балом – 1 із можливих 5, як початковий рівень підготовки [28]. У Звіті про розширення від 30 жовтня 2024 р. за переговорною главою 11 Аграрний і сільський розвиток кластера 5 визначено рівень імплементації права ЄС в Україні у 2024 р. знову ж таки на рівні 1 – рання стадія підготовки, не відзначивши прогресу за цей рік порівняно з 2023 р. У вересні 2025 р. завершено офіційний скринінг українського законодавства за кластером 5 розділом 11 «Сільське господарство та розвиток сільських територій». У жовтні у відомчому міністерстві презентували План поетапної імплементації права (acquis) Євросоюзу за цим переговорним розділом.

В Україні унормовані і контролюються лише окремі агроєкологічні вимоги, зокрема, щодо влаштування захисних смуг вздовж водотоків, заборони спалювання стерні на ріллі, є певні правила щодо управління обробітком ґрунту, зменшення ризику деградації та ерозії ґрунту та дотримання сівозміни. Але більшість правил/стандартів, що позиціонуються у ЄС, не унормовані (щодо утримання постійних пасовищ, мінімального ґрунтового покриття в чутливі періоди, підтримання природних осередків між полями для збереження біорізноманіття).

Досі не унормовані і не застосовувалися в аграрній практиці європейські схеми, які описані вище, – ані перехресної відповідності, ані посиленої умовності, ані агроєкологічні схеми та еко-схеми. Оскільки ці схеми, як зазначалося вище, були і залишаються інструментами еколого-кліматичного регулювання у складі механізму фінансової підтримки фермерів з фондів САП ЄС, а в Україні можливості фінансової підтримки сільськогосподарських виробників у рамках державних програм невеликі, то досі не практикувалася вимога дотримання сільгоспвиробниками агро-екологічних правил як умова надання фінансової підтримки.

Таким чином, хоча окремі агроєкологічні вимоги до господарювання й передбачені, однак ці вимоги не ув'язані у систему надання державної підтримки сільгоспвиробникам. Для їх дотримання використовується лише інструмент «батога» – за порушення встановлених норм слідує покарання сільгоспвиробників, зокрема економічне через накладання штрафів. Ув'язування особливо важливих еколого-кліматичних норм ведення сільськогосподарства у систему державної підтримки у «пакеті» – якщо «дотримуєшся вимог екології → отримуєш бюджетні кошти» – стимулюватиме вітчизняних сільгоспвиробників до їх впровадження (інструмент «пряника») [29; 30].

Зважаючи на проведений аналіз ретроспективи екологізації сільського господарства з 2000-х років та бачення підтримки фермерів у рамках САП ЄС після 2027 р., в Україні доцільно:

– започаткувати фінансову підтримку реалізації сільгоспвиробниками кількох пріоритетних екосхем, для чого сформувавати їх перелік (наприклад, органічне землеробство, точне землеробство, агролісівництво, вуглецеве землеробство, покращення благополуччя тварин) і вимоги щодо участі. Це відповідатиме орієн-

тирам ЄС щодо поширення екосхем, агроекологічних і кліматичних дій;

–унормувати екологічну умову надання бюджетної підтримки сільгоспвиробникам у рамках будь-яких державних програм, встановивши пріоритетні вимоги, яких вони мають дотримуватися, претендуючи на фінансову підтримку. Наприклад – зменшення деградації ґрунту і дотримання сівозміни, що матиме ефект для ґрунту, урожаю і клімату. Це відповідатиме схемі екообумовленості, підходу захисних практик у ЄС, які передбачається реалізувати після 2027 р.

Зважаючи на обмежені фінансові можливості держави щодо підтримки сільгоспвиробників в умовах війни й у повоєнний період, для цілей екологізації вітчизняного сільського господарства можна сподіватися на підтримку ЄС і країн-партнерів.

Тож нинішній термін послаблення в ЄС агроекологічних вимог має бути періодом формування потенціалу готовності сільгоспвиробників України до запровадження цих вимог. Дедалі більше актуалізується набуття ними нових знань і компетентностей, оскільки вони мають імплементувати європейські правила у сільськогосподарську практику динамічніше, тоді як європейські фермери впроваджували все зростаючі екологічні вимоги протягом понад шестидесяти років поступово.

Список використаних джерел

1. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України. *Вісник НАН України*. 2002. № 2. С. 24–28.
2. Шубравська О.В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України: монографія. Київ, 2002. 203 с.
3. Молдаван Л. В. Соціо-екологічні наслідки агропродовольчої спеціалізації України: причини і способи їх усунення. *Економіка України*. 2023. № 7. С. 72–93.
4. Зінчук Т. О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія. Житомир: ДВНЗ “Державний агроекологічний університет”, 2008. 384 с.
5. Кваша С. М., Кваша К. С. Стан та тенденції розвитку сільського господарства країн – членів Європейського Союзу. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 40 с.

6. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки. *Економіка АПК*. 2005. № 3. С. 03–18;
7. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: моногр. / за ред. О. М. Бородіної. Ужгород: ІВА, 2006. 496 с.
8. Бородіна О., Прокопа І., Шубравська О. Стратегічні орієнтири сільського господарства і сільських територій України на період до 2030 р.: відповідність європейському вибору. *Економіка України*. 2025. № 1(758). С. 03–19. <https://doi.org/10.15407/econo myukr.2025.01.003>;
9. Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: моногр. / за ред. О. І. Павлова. Одеса: «Астропринт», 2012. 540 с.
10. Попова О. Л. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014–2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України. *Економіка України*. 2013. № 12. С. 89–96.
11. Попова О. Л. Новації Спільної аграрної політики ЄС у програмному періоді 2021–2027 рр. *Економіка України*. 2020. № 6. С. 83–95.
12. Rac I., Erjavec K. and Erjavec E. Does the proposed CAP reform allow for a paradigm shift towards a greener policy? *Spanish journal of agricultural research*. Vol. 18 № 3 (2020). <https://doi.org/10.5424/sjar/2020183-16447>
13. Ferraris L. The 2021–2027 EU Rural Development Policy: A New Paradigm of Shared Management? *European law review*. 2019. Vol. 6. P. 855–872.
14. Barral S., Detang Dessendre C. Reforming the Common Agricultural Policy (2023–2027): multidisciplinary views. *Review of Agricultural, Food and Environmental Studies*. 2023. March 8. № 104. P. 47–50. <https://doi.org/10.1007/s41130-023-00191-9>
15. Zwaan P. Exemptions to the Enhanced Conditionality of the Common Agricultural Policy: Exercised, Exploited or Eschewed? January 25, 2025. URL: <http://capreform.eu/exemptions-to-the-enhanced-conditionality-of-the-common-agricultural-policy-exercised-exploited-or-eschewed/>
16. Хороша історія, яку Україна могла б розповісти Європі. *AgroPortal*. 17 березня 2023. URL: <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/zavdannya-dlya-agrarnoji-spilnoti-na-shlyahu-do-yes>

17. Поспішна імплементація норм ЄС знищить українських аграріїв – Марчук. 3 січня 2025 р. URL: <https://weukraine.tv/exclusive/pospishna-implementatsiya-norm-jes-znishchit-ukrajinskikh-ahrarijiv-marchuk/>
18. Council Regulation (EC) No 1257/1999 of 17 May 1999 on support for rural development from the European Agricultural Guidance and Guarantee Fund (EAGGF) and amending and repealing certain Regulations. *European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1999/1257/oj/eng>
19. Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Regulations (EU) № 1305/2013 and (EU) № 1307/2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R2115>
20. Попова О.Л. Cross-compliance – європейський підхід взаємного дотримання зобов'язань при наданні державної підтримки сільгоспвиробникам. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 3. С. 148–151.
21. Kovalchuk O. Cross compliance” as an institutional norm for ensuring of ecological agriculture in the European Union. *Економіка АПК*. 2017. № 9. С. 57-62. URL: <https://eapk.com.ua/en/journals/tom-24-9-2017/perekhresny-komplayens-yak-institutsiyna-norma-dlya-zabezpechennya-ekologichnogo-silskogo-gospodarstva-v-yevropeyskomu-soyuzi>
22. Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL establishing the conditions for the implementation of the Union support to the Common Agriculture Policy for the period from 2028 to 2034. Brussels, *EUR-Lex* 16.7.2025. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52025PC0560&qid=1753798247771>
23. Губені Ю. Розвиток сільських територій; деякі аспекти європейської теорії і практики. *Економіка України*. 2007. № 4. С. 62–70.

24. Agenda 2000. Vol. I: For a stronger and wider Union. Vol. II: The challenge of enlargement / European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A51997DC2000>
25. Council Regulation (EC) No 1290/2005 of 21 June 2005 on the financing of the common agricultural policy / European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2005/1290/oj/eng>.
26. Regulation (EU) 2021/2116 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and repealing Regulation (EU) No 1306/2013. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2021/2116/oj>
27. Regulation (EU) 2024/1468 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 amending Regulations (EU) 2021/2115 and (EU) 2021/2116 as regards good agricultural and environmental condition standards, schemes for climate, environment and animal welfare, amendment of the CAP Strategic Plans, review of the CAP Strategic Plans and exemptions from controls and penalties. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1468/oj/eng>
28. Commission staff working document. Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union / European Union. 2023. 01.02 URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf
29. Попова О.Л., Панкратова Л.Л. Зелена архітектура САП ЄС: орієнтири для розбудови при повоєнному відновленні України. *Економіка України*. 2023. № 8. С. 78–96. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.08.078>;
30. Попова О. Кондиціональність підтримки фермерів у рамках САП ЄС: зміни і уроки для України. *Економіка України*. 2025. № 07(764). Р. 67–88. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.07.067>

References

1. Trehobchuk, V. M. (2002). A concept of sustainable development for Ukraine. *Bulletin of NASU*, (2), 24–28 [in Ukrainian].
2. Shubravska, O. V. (2002). *Sustainable development of Ukraine's agri-food system*. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute for Economics. Kyiv [in Ukrainian].
3. Moldavan L. V. (2023). Socio-environmental consequences of Ukraine's agri-food specialization: causes and ways to eliminate them. *Econ. Ukr.*, 66(7(740)), 72–93. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.072> [in Ukrainian].
4. Zinchuk, T. O. (2008). *European integration: problems of the adaptation of agricultural sector*. Zhytomyr: ДВНЗ "Державний агроекологічний університет" http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/3479/1/Eu_Integration_Zinchuk.pdf [in Ukrainian].
5. Kvasha, S. M., & Kvasha, K. S. (2013). *State and trends of agricultural development in the EU member states*. Kyiv: NSC IAE [in Ukrainian].
6. Yurchyshyn, V. V. (2005). Rural areas as system-forming factors for the development of agricultural sector. *Ekonomika APK*, (3), 03–18. [in Ukrainian].
7. Бородіна, О. М. (Ed.). (2006). *Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції*. National Academy of Sciences of Ukraine, SO "Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine". Kyiv. <https://ief.org.ua/publication/monohrafii/2006/ahrarynyy-sektor-ukrainy-na-shljakhu-do-evrointehracii> [in Ukrainian].
8. Borodina, O., Prokopa, I., & Shubravska, O. (2025). Strategic guidelines for Ukraine's agriculture and rural areas for the period until 2030: compliance with the European choice. *Econ. Ukr.*, 68(1(758)), 3–19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.01.003> [in Ukrainian].
9. Pavlov, O. I. (Ed.). (2012). *Sustainable development and security of Ukraine's agri-food sector in the face of globalization challenges*. Odesa: Astroprint [in Ukrainian].

10. Popova, O. L. (2013). New priorities of the EU Common Agricultural Policy for 2014-2020: strategic guidelines for the development of Ukraine's agricultural sector. *Ekonomika APK*, (12), 89–96. https://eapk.com.ua/web/uploads/pdf/Vol.%2020,%20No.%2012,%2020213_apk-89-96.pdf [in Ukrainian].
11. Popova, O. (2020). Innovations of the common agricultural policy of the EU for the period of 2021-2027. *Econ. Ukr.*, 63(6(703), 83–95. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.06> [in Ukrainian].
12. Rac, I., Erjavec, K. & Erjavec, E. (2020). Does the proposed CAP reform allow for a paradigm shift towards a greener policy? *Spanish journal of agricultural research*, 18(3). <https://doi.org/10.5424/sjar/2020183-16447>
13. Ferraris, L. (2019). The 2021–2027 EU Rural Development Policy: A New Paradigm of Shared Management? *European law review*. (6), 855–872.
14. Barral, S., & Detang-Dessendre, C. (2023). Reforming the Common Agricultural Policy (2023–2027): multidisciplinary views. *Review of Agricultural, Food and Environmental Studies*, (104), 47–50. <https://doi.org/10.1007/s41130-023-00191-9>
15. Zwaan, P. (2025, 25 January). Exemptions to the Enhanced Conditionality of the Common Agricultural Policy: Exercised, Exploited or Eschewed? <http://capreform.eu/exemptions-to-the-enhanced-conditionality-of-the-common-agricultural-policy-exercised-exploited-or-eschewed/>
16. AgroPortal. (2023, 17 March). *A good story that Ukraine could tell Europe*. <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/zavdannya-dlya-agrarnoji-spilnoti-na-shlyahu-do-yes>
17. We are Ukraine (2025, 3 січня). *Hasty implementation of EU standards will destroy Ukrainian farmers - Marchuk*. <https://weukraine.tv/exclusive/pospishna-implementatsija-norm-jes-znishchit-ukrajinskikh-ahararijiv-marchuk/>
18. Council Regulation (EC) 1257/1999 on support for rural development from the European Agricultural Guidance and Guarantee Fund (EAGGF) and amending and repealing certain Regulations. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1999/1257/oj/eng>

19. Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Regulations (EU) 1305/2013 and (EU) 1307/2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R2115>
20. Popova, O. (2016). Cross-compliance as a European approach of mutual compliance with the obligations related to government support aid for agricultural producers. *Ekon. prognozuv.*, (3), 148–151. <https://doi.org/10.15407/eip2016.03.148> [in Ukrainian].
21. Kovalchuk, O. (2017). Cross compliance as an institutional norm for ensuring of ecological agriculture in the European Union. *Ekonomika APK*, (9), 57–62. <https://eapk.com.ua/en/journals/tom-24-9-2017/perekhresny-komplayens-yak-institutsiyna-norma-dlya-zabezpechennya-ekologichnogo-silskogo-gospodarstva-v-yevropeyskomu-soyuzi> [in Ukrainian].
22. European Commission. (2025). Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council establishing the conditions for the implementation of the Union support to the Common Agriculture Policy for the period from 2028 to 2034. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52025PC0560&qid=1753798247771>
23. Hubeni, Yu. (2007). Rural development; some aspects of European theory and practice. *Econ. Ukr.*, (4), 62–70 [in Ukrainian].
24. Agenda 2000. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A51997DC2000>
25. Council Regulation (EC) 1290/2005 on the financing of the common agricultural policy. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2005/1290/oj/eng>.
26. Regulation (EU) 2021/2116 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and repealing Regulation (EU) 1306/2013. <http://data.europa.eu/eli/reg/2021/2116/oj>
27. Regulation (EU) 2024/1468 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 amending Regulations (EU) 2021/2115

- and (EU) 2021/2116 as regards good agricultural and environmental condition standards, schemes for climate, environment and animal welfare, amendment of the CAP Strategic Plans, review of the CAP Strategic Plans and exemptions from controls and penalties. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1468/oj/eng>
28. European Commission. (2023). Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf
29. Popova, O., & Pankratova, L. (2023). Green architecture of CAP of the EU: landmarks for development during the post-war reconstruction of Ukraine. *Econ. Ukr.*, 66(8(741), 78–96. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.08.078> [in Ukrainian].
30. Popova, O. (2025). Conditionality of farmer support under the EU CAP: changes and lessons for Ukraine. *Econ. Ukr.*, 68(7(764), 67–88. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.07.067> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 8.10.2025 р.

Прорецензована 26.10.2025 р.

Схвалена до друку 17.11.2025 р.